

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

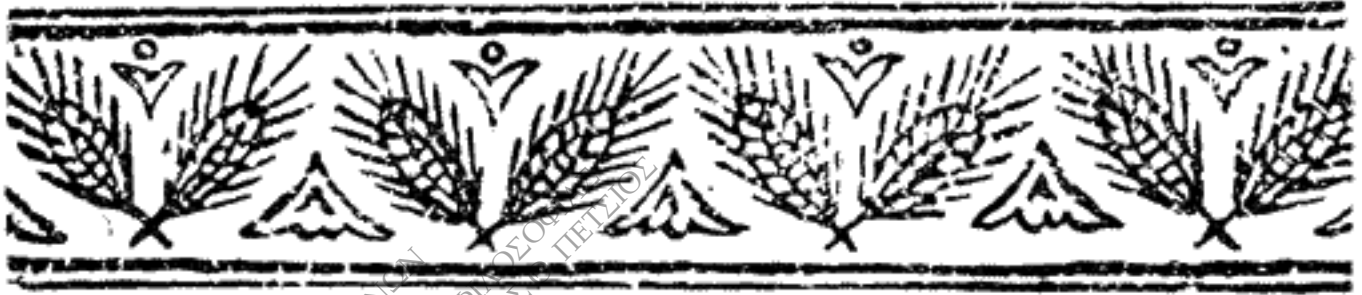
ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1935

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α. Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ» — ΣΤΑΔΙΟΥ 46^Α
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ *

(1835 - 1904)

Τά πολιτικά και διπλωματικά του άρθρα στεροῦνται και αυτά από κάθε εὐρύτητα, βάθος και ἀνάταση. Περιστρέφονται γύρω ἀπό θέματα ἐπίκαιρα, πού τὰ μελετοῦν εὐσυνείδητα ἀλλά καθόλου δὲν γενικεύουν, κι' ἔτσι σήμερα δὲν προσφέρουν τίποτε οὐσιαστικό στὸν ἀναγνώστη. Δὲν θὰ εἶταν δυνατόν οὔτε νὰ διαβασθοῦν ἂν δὲν τὰ ζωήρευε τὸ ἐπιμελημένο και σπινθηριστὸ ὕφος κι' ὁ πάντοτε διασκεδαστικός, δηκτικός, ἐπιγραμματικός τρόπος πού σατυρίζει ὁ Ροΐδης τὰ λεπτομερειακά ἐλαττώματα τοῦ νεοέλληνα ὅπως τὸ ἐξήγησα ἤδη, τὸ καυτηρίασμα αὐτῶν τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ εἶχε γίνει σχεδόν μιὰ ἔμμομη ἰδέα. Οἱ στατικές διανοήσεις, — και ἡ διανόηση τοῦ Ροΐδη, παρ' ὅλη τὴν ἐξυπνάδα της, εἶταν μιὰ διανόηση στατική, — συχνά προσκολλοῦνται ἐπίμονα στίς λίγες ἰδέες πού κατῶρθωσαν νὰ σχηματίσουν. Τά πολιτικά του άρθρα διαπιστώνουν κι' αὐτὰ τὴ στατικότητα και τὴν κάποια ρηχότητα τῆς διανοήσεώς του. Ὁ Ροΐδης εἶταν ἕνας ἀνθρώπος εὐθύτατος, ἠθικώτατος, — ἀγωνίσθηκε γιὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ Τρικουπῆ μόνο γιατί τὸν θεωροῦσε τὸν τιμιότερο πολιτευόμενο, και παρ' ὅλο πού ἡ πέννα του ἐξασκοῦσε μεγάλη ἐπιρροή, και τὸ εἶξερε, ποτὲ δὲν ζήτησε κανένα ἀντάλλαγμα, κανενὸς εἴδους πληρωμῆ γιὰ τίς ὑπηρεσίες του, — μὲ μιὰ πολὺ ἀκονισμένη λογικὴ ὀξυδέρκεια πού πληγωνότανε ἀπὸ τὰ στραβά ἀλλά δὲν εἶταν σὲ θέση νὰ συλλάβει γενικώτερες ἰδέες, νὰ μελετήσει ἐξαντλητικά τὰ προβλήματα. Ἄγνόησε ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα δὲν ἐπεζήτησε ποτὲ τίς βαθύτερες αἰτίες τῶν τρωτῶν ποτὲ δὲν αἰσθάνθηκε μέσα του καμιὰ ἐπαναστατικὴ ὄρμη. Περιωρίσθηκε νὰ εἶναι ἕνας συντηρητικὸς ἀναμορφωτής. Ἡ μόνη γενικὴ ἰδέα πού προβάλλει κάποτε ἀπὸ διάφορα άρθρα του, εἶναι ἡ διαβεβαίωσή του ὅτι εἶναι ἀριστοκράτης, ὅτι ἀπεχθάνεται κάθε σοσιαλιστικὴ κίνηση. Στὴν ἐποχὴ του μιὰ τέτοια στάση εἶταν φυσικὴ, ἀλλ' ὁ Ροΐδης δὲν δείχνει τουλάχιστον ὅτι κατέληξε σ' αὐ-

τὴν ἀφοῦ ἀσχολήθηκε σοβαρά και διεξοδικά μὲ τὸ κοινωνικὸ ζήτημα ὁ ἀριστοκρατισμὸς του ἐκπηγάξει αὐτόματα ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασία του και τὴν ἀνατροφή του. Ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα του ἐναντίον τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι ἐντελῶς ρηχά. Ἐκδηλώνει ἐπίσης αἰσθητὴ ἐπιπολαιότητα κι' ἀσάφεια σκέψεως ὅταν καυτηριάζει δογματικά τὴ γυναικεία χειραφέτηση, κι' ὅταν, μαγνητισμένος ἀπὸ τὸ πάθος του τῆς ἐπικρίσεως, κατηγορεῖ τοὺς νεοέλληνες ὅτι δὲν ἀκολούθησαν τὴ συμβουλή τοῦ Ζαλοκώστα «Μὴ δεχθῆτε ἡθὴ νέα, ὁ ἀγὼν δὲν ἐπεράνθη», — ἐνῶ σύγχρονα ὁ ἴδιος κατέχει μιὰ ξεχωριστὴ θέση ἀκριβῶς γιατί εἶταν εὐρωπαῖος, γιατί ἀναγνωρίζει και κηρύττει τὴν ὑπεροχὴ τῆς Δύσεως και γιατί ζητεῖ ἀδιάκοπα τὸν ἐξευρωπαϊσμὸ τῆς Ἑλλάδας. Ἀπειρες φορές τόνισε ὅτι ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία πρέπει νὰ πλουτισθεῖ μὲ πολλές μεταφράσεις, ὅτι οἱ νεοέλληνες πρέπει νὰ ἀποκτήσουν γνώσεις και καλλιέργεια, νὰ πολιτισθοῦν. Χάρης στὴ λογικὴ του εἶχε πεισθεῖ ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν εἶναι καθόλου ἕνας περιούσιος λαός, μὰ δὲν εἶχε ἀρκετὴ διαύγεια γιὰ νὰ μὴν ἐπιτρέψει νὰ εισδύσουν και πολὺ κτυπητὲς ἀντιφάσεις στὴ φωτεινὴ του αὐτὴ ἀντίληψη.

**

Πολλὲς ἀντιφάσεις, ἀσάφειες κ' ἀνισότητες ὑπάρχουν και στὸ προσωπικώτερο μέρος τοῦ ἔργου του, στίς κριτικές του μελέτες και στὰ διηγήματά του.

Οἱ κριτικές του μελέτες, και προπάντων ἡ συζήτησή του μὲ τὸ Βλάχο, πού τὴν προκάλεσε ἡ εἰσήγησή του σ' ἕναν ποιητικὸ διαγωνισμό, τὸ 1877, ὅπου δήλωσε ἕστερα ὅτι δὲν βρῆκε ποιητικὴ κι' ἀξία ὀχι μόνο βραβείου ἀλλ' οὔτε ἐπαίνου καμιὰ ἀπὸ τίς συλλογὲς πού εἶχαν ὑποβληθεῖ, κι' ὅτι θεωρεῖ πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ἀναφανεῖ στὴν Ἑλλάδα μεγάλος ποιητὴς γιατί ἡ περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα δὲν εἶναι διεγερτικὴ, και κατὰ συνέπεια εὐνοϊκὴ, εἶχαν ζωηρότατη ἀπήχηση και συνετέλεσαν πολὺ στὸ νὰ κλονισθεῖ τὸ γόητρο τῆς καθαρῆς ἑλληνικῆς, ψευτορωμαντικῆς Σχολῆς στὴ συζήτηση ἔλαβαν ἐνεργὸ μέρος ἀρκετοὶ

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο και τέλος.

IOANNINA 2008

συγγραφείς, πολλά γράφηκαν άρθρα, και τὰ κοιμισμένα τέλματα τῆς ἀγνοίας καὶ τῆς ἀδιαφορίας τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ γιὰ τὸν καλλιτεχνικὸ κόσμον ἀναταράχθηκαν. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ ξύπνησε. Κ' ἐπειδὴ ὁ Ροΐδης παρουσίαζε τὶς ἀπόψεις του μ' ἕναν τρόπο τερπνὸ καὶ ἔξυπνο, καὶ μ' ἕνα ὕφος ἐπιγραμματικὸ, σμιλευμένο καὶ θελκτικὸ, ἀπόχτησε πολλοὺς ὁπαδοὺς. Τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ αἰσθάνθηκε γιὰ πρώτη φορά νὰ τοῦ γεννιέται κάποια ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀξία τοῦ ἐπιτηδευμένου θρήνου τῶν καθαρειουσιάνων ποιητῶν ποὺ ἴσαμε τότε τὸν συνταύτιζε μὲ τὴν ἔννοια τῆς ποιήσεως, ἄρχισε γιὰ πρώτη φορά νὰ συζητεῖ ἐκεῖνο ποῦ τοῦ εἶχε ἐπιβληθεῖ καὶ εἶχε παραδεχθεῖ ἀνεπιφύλακτα, σὰν δόγμα, ὅτι οἱ Σοῦτσοι, οἱ Ραγκαβῆδες, ὁ Παπαρρηγόπουλος κ' ὁ Παράσχος τοῦ προσέφεραν ἀνυπερβλήτες αἰσθητικὲς ἀπολαύσεις, ἀκουσὰ γιὰ πρώτη σχεδὸν φορά νὰ γίνεται λόγος γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Βαλαωρίτη, γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τῶν ἀπλῶν, συγκινημένων ποιημάτων στὴ δημοτικὴ τοῦ Ζαλοκώστα ἀπάνω στὰ πομπῶδη καθαρειουσιάνικα τοῦ ποιήματα.

Ὁ Ροΐδης βοήθησε πολὺ τὴν ἀνοδο τῆς Σχολῆς τῶν δημοτικιστῶν, ποὺ ἂν δὲν ἐφθασε κ' αὐτὴ ἀμέσως πολὺ ψηλά, σημεῖωσε πάντως μιὰ αἰσθητότατη πρόοδο. Βοήθησε πολὺ τὴν ἀνοδο τῆς Σχολῆς τῶν δημοτικιστῶν καὶ μὲ τὶς καθαρὰ γλωσσολογικὲς του μελέτες, «Τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη», τὸν Πρόλογο τῶν «Παρέργων» καὶ προπάντων μὲ τὰ «Εἰδῶλα», ποὺ εἶναι τὸ ἀρτιώτερο, τὸ πιὸ ὀλοκληρωμένο ἔργο ἀπ' ὅσα ἔγραψε ἀνακεφαλαιώνει κ' ἀναπτύσσει στὰ «Εἰδῶλα» μὲ πειστικώτατα ἐπιχειρήματα, ἀντλημένα τὰ περισσότερα ἀπὸ τὴ γλωσσολογικὴ ἐπιστήμη, ποὺ εἶχε μελετήσει μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ του εὐσυνειδησία, κ' ἀπὸ τὴν πεποίθησή του ὅτι ὁ ἑλληνικὸς λαὸς δὲν εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ κανέναν ἄλλο λαὸ, ὅλες τὶς ἀπόψεις καὶ τὶς ὀξείες παρατηρήσεις ποὺ εἶχε κιόλας ἐκθέσει στὴν κριτικὴ του γιὰ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη καὶ στὸν Πρόλογο τῶν «Παρέργων» καὶ ποὺ εἶχε ὑποδείξει, ἀπὸ τότε ποὺ εἶταν πολὺ νέος, στὸν πρόλογο τῆς μεταφράσεως τοῦ Σατωβριάνδου. Ὁ Ροΐδης πολὺ σπάνια ἀνανεωνότανε. Δείχνει στίς μελέτες του αὐτές, ἂν καὶ δὲν ἐξέτασε σχεδὸν καθόλου τὸ ζήτημα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ του ἀποψη, πόσο τὸν εἶχε καλλιτεχνικὰ ἀπασχολήσει τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα, πόσο εἶχε νιώσει τὴ σοβαρότητά του, πόσο εἶχε πεισθεῖ ὅτι εἶταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία νὰ ἀποκρυσταλωθεῖ μιὰ καὶ μόνη γλώσσα, πόσο εἶχε συνειδητοποιήσει ὅτι ἡ γλώσσα αὐτὴ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ δημοτικὴ. Μόλις διάβασε τὸ «Ταξίδι», ἐνθουσιάσθηκε καὶ ὑποστήριξε τὸν Ψυχάρη κ' ὄλο τὸ δημοτικι-

στικὸ κίνημα μὲ μιὰ θέρμη καὶ ἕνα πάθος ποὺ οὐδέποτε ἄλλοτε ἐξεδήλωσε· εἶταν μόνον ὀξυδερκέστερος καὶ λιγότερο φανατικὸς ἀπὸ τὸν Ψυχάρη κ' ἀναγνώριζε ὅτι ἡ καθαρῆ, ὅσο κ' ἂν εἶναι γλώσσα πλαστὴ, μιὰ ποὺ ἀναφάνηκε, σχηματίσθηκε, ἐπιβλήθηκε καὶ ἔζησε, δημιουργήθηκε ἕνα καθεστῶς ποὺ εἶναι ἀδύνατο κανεὶς νὰ ἀγνοήσει, καὶ συνήθειες πολὺ δυσκολοξερίζωτες, καὶ σύγχρονα ἀντελήφθη ὅτι δὲν ἄρκοῦσε, ὅπως τὸ πίστευαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους δημοτικιστὰς, νὰ ἀντικαταστήσει ἡ δημοτικὴ τὴν καθαρῆ, ὅσο κ' ἂν ὑψωθεί ἀμέσως τὸ ἐπίπεδο τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ. Διέκρινε ὅλες τὶς τεράστιες δυσκολίες τοῦ γλωσσικοῦ ἀγώνα, τὸν ἐνοχλοῦσαν ἐπίσης, — καὶ εἶναι φυσικὸ μιὰ ποὺ ἔδωσε πρωτεύουσα σημασία στὸ ὕφος καὶ στὴν καλαισθησία τῆς μορφῆς—οἱ ὑπερβολὲς καὶ οἱ ἀκρότητες τῶν πρώτων δημοτικιστῶν, ἀλλὰ παραδεχότανε ὅτι ὁ ἀγώνας στὴν ἀρχὴ του πρέπει νὰ εἶναι ὀξὺς καὶ ὅτι οἱ ἡγέτες του ὀφείλουν νὰ μὴν παρασυρθοῦν σὲ κανένα συμβιβασμὸ καὶ σὲ καμμιά παραχώρηση. Ἡ ἰδιωτικὴ του ἀλληλογραφία μὲ τὸν Ψυχάρη, ποὺ δημοσιεύθηκε κ' αὐτὴ στὰ «Ἀπαντὰ» του, διαφωτίζει πολὺ τὶς ἀντιλήψεις του. Ὁ Ροΐδης κ' ὁ Ψυχάρης σκόπευαν νὰ ἐκδώσουν μαζὶ ἕνα κοινὸ ἔργο, ὅπου θὰ ἐξέθεταν καὶ θὰ συζητοῦσαν τὶς ἀπόψεις τους· τὸ σχέδιο δὲν πραγματοποιήθηκε, ἀλλὰ διαβάζοντας τὴν ἀλληλογραφία μπορεῖ κανεὶς εὐκόλα νὰ καταλάβει ποῖο θὰ εἶταν τὸ περιεχόμενό του. Ὁ Ροΐδης κ' ὁ Ψυχάρης ἦσαν οὐσιαστικὰ σύμφωνοι, ἀλλ' ὁ Ροΐδης παρέμενε ψυχραῖμος καὶ δὲν μποροῦσε νὰ συμμεριθεῖ τὴν κάπως ἀπλοϊκὴ πίστη τοῦ Ψυχάρη, ὅτι ἄρκοῦσε μόνον λίγη θέληση γιὰ νὰ ἐκδιωχθεῖ ἡ καθαρῆ.

Ἡ ἀλληλογραφία αὐτὴ εἶναι ἐπίσης πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ γιὰ τὴν ζωνρὰ τῆ μεγάλης διαφορᾶ τῶν δύο χαρακτήρων. Ὁ Ψυχάρης συχνὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὸ θέμα του, παρασέρνεται σὲ διαχύσεις, σὲ ἐκμυστηρεύσεις καθαρὰ ἰδιωτικῆς φύσεως, δὲν κατορθώνει πάντα, παρ' ὅλη τὴν ἐκτίμηση καὶ τὴν ἀπειρὴ εὐγνωμοσύνη ποὺ ἐκφράζει στὸ Ροΐδη, νὰ ἀποκρύψει ὅτι οἱ ἐνδιασμοὶ του κάποτε τὸν ἐκνευρίζουν καὶ τὸν θυμώνουν, ἐνῶ ὁ Ροΐδης παραμένει πάντα σὰν ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τὸ συνολικὸν του, σὰν ἀπομονωμένος, κλεισμένος μέσα στὸ θέμα του, περήφανος ἀλλὰ καὶ πολὺ ψυχρὸς. Ὁ ὑπερβολικὰ οἰκείος τόνος τοῦ Ψυχάρη ἐνοχλεῖ σὰν μιὰ ἀναξιοπρέπεια, ἐνῶ ὁ αὐστηρὸς ἀντικειμενισμὸς τοῦ Ροΐδη, ἡ συνεχὴς περιφρούρηση τοῦ ἑωτέρου, αἰσθηματικοῦ τοῦ κόσμου, ἐπιβάλλονται ἀλλὰ προξενοῦν κάποτε καὶ τὴν ἐντύπωση τῆς ὑπερβολικῆς ἐρηρότητας. Πάντως γεγονὸς εἶναι ὅτι τὰ «Εἰδῶλα» — ὁ ἐκφραστικώτατος, ἐξυπνότατος τίτλος

προβάλλει ἀμέσως ὄλο τὸ νόημα τοῦ ἔργου — πρῶτα γιατί ἦσαν γραμμένα μ' ἓνα ὕφος τερπνότατο, καὶ νευρικό στὰ μαχητικά μέρη, πού παράσερνε τὸν ἀναγνώστη νὰ διαβάσει μιὰ σοφὴ γλωσσολογικὴ μελέτη μὲ τὴν ἴδια σχεδὸν εὐχαρίστηση πού θὰ διαβάζε ἓνα μυθιστόρημα, καὶ δεύτερο — ὀφείλομε νὰ τὸ ἀναγνωρίσουμε — καὶ γιατί ἦσαν γραμμένα στὴν καθαρεύουσα, στὴ μόνη γλῶσσα πού διαβαζότανε ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, πού δὲν προσέκρουε στὶς συνήθειες τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, διαβάσθηκαν καὶ ἐπηρεάσαν ὅσο κανένα ἄλλο γλωσσολογικὸ βιβλίο. Ὁ Ροΐδης συντέλεσε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον στὸ νὰ ἀρχίσει ἡ δημοτικὴ γλῶσσα νὰ προσέχεται.

Καλλιέργησε ἐπίσης τὸ πνεῦμα τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ, μεταφράζοντας ἀρκετὰ ἀριστουργήματα τῶν ξένων λογοτεχνῶν καὶ ἐπιδιώκοντας ἀδιάκοπα νὰ κεντῆσει τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ διεθνή πνευματικὴ κίνηση. Τόνισε ἀπειρες φορές τὴν ἀνάγκη νὰ γίνουν πολλές καὶ ἐκλεκτὲς μεταφράσεις. Τὸ ἑλληνικὸ κοινὸ γνώριζε σχεδὸν μόνο τὸν *Othet*. Ὁ Ροΐδης τοῦ μίλησε πρῶτος γιὰ τὸν *Pöe*, τὸν *Ntostoγιέφσκι*, τὸν *Richter*, τὸν *Beaudelaire*. μετέφρασε ἀποσπάσματα τῶν ἔργων τους καὶ ὀλόκληρη τὴν πεντάτομη «Ἱστορία τῆς Ἀγγλίας» τοῦ *Macaulay*. Εἴξερε, ἴσως καὶ γιατί παρακολουθοῦσε κοντὰ στὴν ξένη λογοτεχνικὴ παραγωγή καὶ τὶς ξένες κριτικὲς, νὰ διακρίνει καὶ νὰ ἐκτιμᾷ τοὺς συγγραφεῖς πού φέρνουν ἓνα μήνυμα.

Ἐντούτοις, ὅσο μεγάλες κ' ἀνεῖναι οἱ ὑπηρεσίες πού πρόσφερε ἡ κριτικὴ του, τὸ σύνολο τοῦ κριτικοῦ ἔργου του δὲν ἱκανοποιεῖ. Ἔχει ἀπειρες ἑλλείψεις, ἀτέλειες καὶ ἀνεπάρκειες. Ἡ ἀρνήσή του εἶναι ὀξύτατη καὶ ὑπῆρξε πολὺ γόνιμη ἀλλὰ περιορίσθηκε σ' ἓνα στενὸ κύκλο παρατηρήσεων, καὶ σ' ἓνα μαχητικὸ τόνο ἀρκετὰ ρηχό. Ὁ Ροΐδης δὲν ἐμβαθύνει, δὲν φιλοσοφεῖ, στηρίζει τὴν πολεμικὴ του ἐπάνω σ' ἐλάχιστες γενικὲς ιδέες, πού κι' αὐτὲς συνήθως δὲν εἶναι δικές του καὶ πού ἐπανέρχονται μονότονα σ' ὅλες του τὶς μελέτες, χωρὶς οὔτε κἀν νὰ τὶς ἀνάπτῃ καὶ νὰ τὶς καλλιεργεῖ. Ἡ κυριώτερη γενικὴ του ιδέα, ἡ θεωρία του γιὰ τὴν περιπέουσα ἀτμόσφαιρα, πού κυριαρχεῖ ἐπάνω σ' ὄλο του τὸ κριτικὸ ἔργο, εἶναι ἡ θεωρία τοῦ *Taine* γιὰ τὴν ἐπιρροή τοῦ περιβάλλοντος. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι, ἐνῶ ἀρέσκειται νὰ ἐπιδείχνει τὴν εὐρυμάθειά του, νὰ ἀναφέρει συγγράμματα καὶ συγγραφεῖς, — σχεδὸν ὅτι ἔγραψε συζητώντας μὲ τὸν *Βλάχο*, πού κι' αὐτὸς ἄλλωστε μεταχειρίσθηκε τὸ ἴδιο σύστημα, εἶναι ὑπερφωτισμένο ἀπὸ παραπομπὲς πού καταπνίγουν τὶς προσωπικὲς του ἀπόψεις καὶ πού θὰ προξενοῦσαν μιὰ ἐντύπωση ἀνυπόφορου σχολαστικισμοῦ ἂν δὲν διακόπτονταν ἀπὸ φράσεις ἐξυπνότατες λαμπρὰ λαξεμένες,

— εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἐνῶ παρελεύθουν στὸ ἔργο του ἀπειρα ὀνόματα, ἀπέφυγε σὰν συστηματικὰ νὰ παραπέμψει ποτὲ στὸν *Taine*. Σχεδὸν ποτὲ δὲν τὸν ἀναφέρει. Ἦθελε νὰ μὴν ἀποκαλύψει τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ἀντλήσει αὐτοῦσιο ὄλο του τὸ σύστημα. Βέβαια, πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀπόλυτα ἰδεαλιστικὴν ἀποψη τοῦ *Βλάχου*, πού πίστευε ὅτι ἡ ἰδιοφυΐα εἶναι ἐντελῶς ἀνεξάρτητη ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὸ παράγοντα, προσεγγίζει τὴν ἀλήθεια ἢ θεωρία τοῦ *Taine* καὶ τοῦ *Ροΐδη*, ἀλλ' ὅπως κι' ὁ ἱστορικὸς ὕλισμος, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε πρόδρομος, ἐξετάζει τὸ φαινόμενο μ' ἓναν ὑπερβολικὰ μονόπλευρο τρόπο. Ἄγνοεῖ ἐντελῶς τὴ σημασία τῆς προσωπικότητος, τὸ ἔμφυτο τῆς ἰδιοφυΐας. Ἡ ἰδιοφυΐα εἶναι ἔμφυτη, καὶ μόνον τὸ φανέρωμά της δὲν εἶναι ἐλεύθερο. Ὁ τρόπος τῶν ἐκδηλώσεών της κι' ἀκόμα καὶ ἡ ἀνάπτυξή της στὴν ὁποία θὰ φθάσει, καθοδηγοῦνται, χωρὶς καὶ νὰ καθορίζονται ἀκριβῶς, ἀπὸ τὶς πολυσύνθετες ἀπαιτήσεις κι' ἀπὸ τὶς δυνατότητες τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῆς ἐποχῆς.

Ὁ Ροΐδης οὔτε ὑποπετεύθηκε ποιά εἶναι ἡ ἀδυναμία τῆς θεωρίας τοῦ *Taine*· ἂν καὶ εἶχε ζωηρὴ τάση πρὸς τὸ σκεπτικισμό ἐπειδὴ τοῦ πρόσφερε ἔτοιμο ἓνα εὐκόλο στήριγμα γιὰ τὴν ἐπίκρισή του, τὴν παραδέχθηκε καὶ τὴν ἐγκολπώθηκε χωρὶς καμιὰ συζήτηση καὶ τὴν πρόβαλλε σὰν ἓνα δόγμα. Οὔτε σκέφθηκε τουλάχιστον κάπως νὰ τὴν ἀνανεώσει μὲ κάποια νέα προσθήκη ἢ ἐπιφύλαξη· τουναντίον τὴν παρουσίασε ὅσο εἶναι δυνατό πιὸ ἀπλουστευμένη, ἀλύγιστη κι' ἀπλοϊκὴ. Ὁ Ροΐδης ὑποστήριξε ὅτι δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἀναφανεῖ στὴν Ἑλλάδα μεγάλος συγγραφεὺς ἢ ποιητὴς, ὄχι γιατί ἡ κοινωνία δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἐξελιγμένη, καλλιεργημένη, κι' ἀναπτυγμένη, ἀλλὰ γιατί δὲν τὴ μετουσιώνει κανένα ἰδανικὸ! Τὰ ἰδανικά τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀγῶνα, γράφει ὁ Ροΐδης, νεκρώθηκαν, καὶ ἡ νέα γενεὰ δὲν ἐνθουσιάζεται ἀπὸ κανένα νέο ἰδανικὸ. Ἡ ἐξάρτηση τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ στὴν κοινωνία ἰδανικῶν, καὶ ἐπίσης καὶ ἡ ἄλλη πεποίθησή του, ὅτι ὁ ποιητὴς κι' ὁ συγγραφεὺς πρέπει νὰ εἶναι σὲ ἀμέσῃ ἐπικοινωνία μὲ τὸ κοινὸ, νὰ ἐκφράζουν ὅτι ἀπασχολεῖ τοὺς πολλούς, καὶ νὰ γίνονται καταληπτοὶ ἀπὸ τοὺς πολλούς, ἢ ἀδιαφορία του γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ μετουσίωση καὶ ἔξαρση πού προβάλλει ὅτι εἶναι ὑποσυνείδητο ἢ κι' ἀσυνείδητο στοὺς πολλούς, ὁ ὑποτιμητικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο μιλεῖ γιὰ τὸν ποιητὴ πού θὰ δημιουργήσει ἀπομονωμένος, δὲν μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ἀλλοιότικα, κι' αὐτὸ μὲ ἐπιείκεια, παρὰ σὰν ἀφελεῖς!

Ἡ κριτικὴ τοῦ Ροΐδη περιέπεσε καὶ σὲ μεγάλα σφάλματα ἐκτιμήσεως τῶν πολλῶν λίγων ἀξιῶν πού ἀναγνώρισε. Ὑπάρχει σ'

αυτή την αναγνώριση μιά πολύ κτυπητή αντίφαση, που όρθότατα παρατήρησε ο Ι. Παπαδιαμαντόπουλος. Ο Ι. Παπαδιαμαντόπουλος, αν και επρόκειτο αργότερα, όταν, μεταφυτευμένος στη Γαλλία, έγινε ο J. Μορέας, να προσφέρει μιά πολύ ζωηρή απόδειξη της γόνιμης επιδράσεως που έλασκει τό εξελεγμένο περιβάλλον, στη συζήτηση με τό Βλάχο αντιτάχθηκε στη γνώμη του Ροΐδη και μεταξύ άλλων τόν ρώτησε: «Πώς, ενώ αρνείσαι κατηγορηματικά ότι είναι δυνατό να αναφανούν στην Ελλάδα μεγάλοι ποιητάι, θαυμάζεις έντούτοις κι' αναγνωρίζεις για μεγάλους μερικούς, έστω και λίγους, ποιητάς;» Ο Ροΐδης απέφυγε συστηματικά να απαντήσει στην έρώτηση αυτή. Δεν του άρεσε να έμβαθύνει τά προβλήματα.

Τους ελάχιστους ποιητάς που διέκρινε, δεν τους ξεχώρισε μόνο αλλά και τους υπερίτιμησε. Ένθουσιάσθηκε με τά ποιήματα στη δημοτική του Ζαλοκώστα και τά θεώρησε σχεδόν μεγαλόπνευστα, ενώ δεν είναι τίποτε περισσότερο παρά λεπτά και συμπαθητικά, έγραψε για τό στιχοπλόκο Παράσχο ότι είναι «ποιητής ανώτερος του άσματος του» και έγκωμιάσε τά ποιήματα του Βαλαωρίτη γιατί τόν θεώρησε «έθνικό ποιητή» με ιδανικά, και ίσως και γιατί έτυχε να είναι φίλος του. Έγραψε γι' αυτόν και συχνούς έξογκωμένους επάίνους, συνοδευομένους από ελάχιστες άμυδρές επιφυλάξεις, και ένα ολόκληρο μεγάλο άρθρο αποκλειστικά αφιερωμένο σ' αυτόν. Τέτοια άρθρα δεν έγραψε, εκτός για τό Βαλαωρίτη, παρά μόνο για δυό άλλους συγγραφείς, που δίκαια λησμονήθηκαν κι' άγνοούνται έντελώς σήμερα, για τόν Κόκκο και τόν Μεταξά Βοσπορίτη, που ήσαν κι' αυτοί φίλοι του. Είναι αλήθεια ότι ή κριτική του για τίς «Σκηνές της Έρήμου» του Μεταξά Βοσπορίτη του έδωσε άφορμή να έκθέσει μιά από τίς πολύ λίγες πρωτότυπες κριτικές του αντιλήψεις, την όρθότατη κι' όξυδερκέστατη γνώμη που μακάρι να είχε ζωηρότερα εισακουσθεί, ότι ή ήθογραφία και ή επίμονη καλλιέργεια του γραφικού στοιχείου τείνουν να συγκρατήσουν τη νεοελληνική λογοτεχνία σε μιά θανάσιμη στασιμότητα και ρηχότητα, κι' ότι οί συγγραφείς πρέπει να άπολυτρωθούν από τό στενό τοπικισμό και να στενίσουν ευρύτερους όρίζοντες και τόν έσωτερικό άνθρωπο, αλλά παράλληλα με τό γόνιμο αυτό κήρυμά του δεν τόνισε άρκετά ότι οί «Σκηνές της Έρήμου», που είναι ένα μετριώτατο κατασκεύασμα, του έδωσαν μόνο μιά άφειτηρία σκέψεως, και τίς παρουσίασε σχεδόν σαν ένα έργο υποδειγματικό.

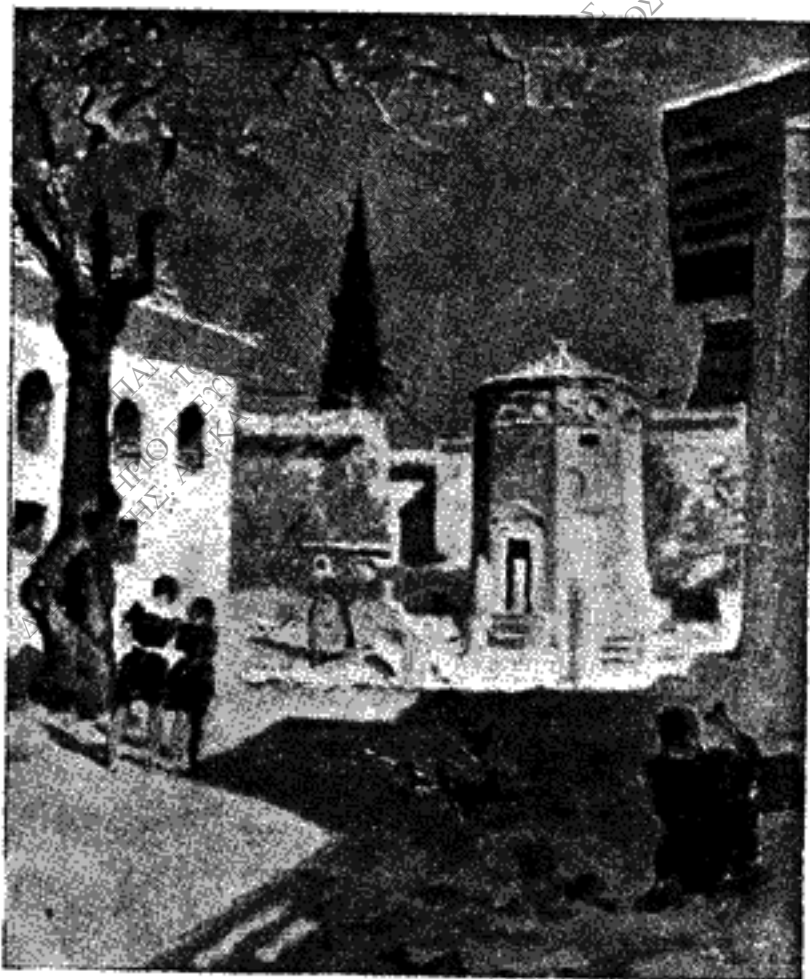
Ο Ροΐδης άσχολήθηκε με ελάχιστα θέματα και πάντα χωρίς κανένα σύστημα. Κι' ως κριτικός υπήρξε έξαιρετικά λιγογράφος· δεν είχε σε καμιά περιοχή πολλά

πράγματα να πει. Η εμφάνιση του Παλαμά, του Γρυπάρη, του Καβάφη πέρασε έντελώς άπαρατήρητη άπ' αυτόν και δεν φαίνεται ούτε να υποπετεύθηκε ότι οί ποιητάι αυτοί έφερναν ένα νέο μήνυμα· άγνόησε έντελώς όλους τους παλαιότερους που είχαν δώσει ένα καλλιτεχνικό έργο στην καθαρεύουσα, τόν Κάλβο, τόν Παπαδιαμαντή, τό Βιζυηνό, και υποστήριξε πάντα δογματικά κι' άπόλυτα ότι είναι άδύνατο να γραφεί ένα λογοτεχνικό έργο στην καθαρεύουσα· ή αγάπη του για τη δημοτική τόν παρέσυρε και σε άλλες άσθαιρεσίες· όταν άγωνίσθηκε υπέρ του Ψυχάρη, δεν διάσπασε να υποστηρίξει ότι τό «Ταξίδι» είχε άκόμα και μεγάλες λογοτεχνικές άρετές. Σύγχρονα διέφυγαν την προσοχή του πολλά από τά άληθινά εξέχοντα μνημεία του δημοτικισμού· με τό κρητικό ποίημα και θέατρο, με τά δημοτικά τραγούδια που σαν κάθε λαϊκό δημιούργημα έχουν άναγκαστικά έλλείψεις άλλ' έκδηλώνουν δλη τη ψυχοσύνθεση του λαού, δεν άσχολήθηκε ποτέ, έστω και μόνο για να προσπαθήσει να συλλάβει μέσ' άπ' αυτά τη διάθεση του έλληνικού λαού· μόνο στις γλωσσολογικές του μελέτες ανέλυσε την καθαρά γλωσσική τους μορφή. Τό Σολωμό τόν ανέφερε πάντα με θαυμασμό, αλλά παροδικά, και τόν τοποθέτησε στο ίδιο επίπεδο με τό Χρηστόπουλο, τό Βηλαρά, και πιό κάτω από τό Βαλαωρίτη! Τους ξένους συγγραφείς που έκανε γνωστους στην Ελλάδα, άρκέσθηκε να τους παρουσιάσει με σύντομους προλόγους σχεδόν μόνο πληροφοριακούς κι' έκλαϊκευτικούς, όπου επαναλάμβανε τίς γνώμες ξένων κριτικών ποτέ δεν έγραψε για κανένα μιά κάπως έκτεταμένη μελέτη ή έστω και μόνο μιά πρωτότυπη γνώμη ή κρίση.

Ο Ροΐδης προκαλεί συχνά την ύποψία ότι είταν πολύ περισσότερο ένας άνθρωπος μορφωμένος, έξυπνος, με ζωηρό ένδιαφέρον για τόν πνευματικό κόσμο, παρά ένας άνθρωπος που δονιζότανε από την πνοή της ποιήσεως και της τέχνης. Η φράση που έγραψε κάποτε: «Η ιερότητα του όνόματος ποιητού», δεν αποκλείεται καθόλου να γράφηκε μόνο από την πέννα του. Είταν πολύ περισσότερο ρασιοναλιστής και λογικός παρά ευαίσθητος· ένδιαφερότανε για την τέχνη· τό νόημά της συχνά του ξεφευγε.

Έγραψε μερικά άρθρα και για τη ζωγραφική, τη γλυπτική και τη μουσική, που κι' αυτά είναι άξιοπρόσεκτα μόνο γιατί δείχνουν πόσο ποικίλα ήταν τά ένδιαφέροντά του, πόσο προσπαθούσε να γνωρίσει όλες τίς άπόψεις του κόσμου της τέχνης, και να μεταδώσει τίς γνώσεις του στο ελληνικό κοινό· όταν σπάνια επιχειρεί να έκφράσει και δικές του γνώμες, άποκαλύπτεται πολύ άνίδεος της άρμονίας των ήχων, των γραμμών και των χρωμάτων, και συχνά και πολύ επιπόλαιος.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

PAUL BRET

ΟΙ ΑΕΡΗΔΕΣ

Ακόμα και στο γλωσσικό αγώνα ή συμβολή του, αν και υπήρξε, όπως τό εξήγησα, πολυτιμότερη, δεν ξεπέρασε τό στάδιο της πολεμικής και του διαφωτισμού. Ο Ροΐδης, αν και μισούσε τήν καθαρεύουσα, έγραψε μόνο στήν καθαρεύουσα: Ένα μόνο του διήγημα, ή «Μηλιά», δείχνει μιάν άμυδρή προσπάθεια νά γράψει και τή νέα γλώσσα, άλλ' είναι έκδηλο ότι δεν τήν κατείχε παρά θεωρητικά, ότι δεν μπορούσε νά τή γράψει, κι' ούδέποτε ξαναεπεχείρησε τό πείραμα. Με τόν Ψυχάρη άλληλογράφησε πάντα μόνο γαλλικά. Η δημοτική που δυστυχώς δεν έχει ούτε και σήμερα τέλεια διαμορφωθεί, είταν στήν εποχή του έντελώς άπλαστη και άλύγιστη, προσκολλημένη στο συναισθηματικό κόσμο, κ' έντελώς άνέτοιμη νά έκφράσει διανόηματα και έγκεφαλικά παιχνίδια ύφους και πνεύματος. Θά χρειαζότανε νά καταβάλει άπειρο κόπο για νά τήν ύποχρεώσει κάπως νά τόν ύπηρετήσει, και πάλι άσφαλώς συχνότατα θά τόν πρόδινε. Ο Ροΐδης δεν είταν γλωσσοπλάστης, δεν είταν δημιουργός, και δεν είχε και μέσα

του καμιά ήρωική όρμη. Όταν θέλησε νά δικαιολογηθεί γιατί δεν άκολούθησε τις αρχές που πρέσβευε, εξήγησε ότι μιά που είχε τήν πεποίθηση ότι ό συγγραφέας πρέπει νά είναι σε άμεση έπαφή με τους συγχρόνους του και νά διαβάζεται και νά κατανοείται άπ' ατόους, είταν ύποχρεωμένος νά γράψει τήν καθαρεύουσα. Είναι άναντίρρητο, όπως τό τόνισα κιόλας, ότι θά διαβαζότανε πολύ λιγότερο στήν εποχή του και θά είχε πολύ λιγότερη άπήχηση αν έγραφε στή δημοτική, άλλ' είναι επίσης άναντίρρητο ότι αν είχε περισσότερη έξαρση, θά είταν πολύ λιγότερο στενά φιλόδοξος, θά κυνηγούσε λιγότερο τήν άμεση έπιτυχία, δεν θά σχημάτιζε τήν άλλόκοτη θεωρία για τό άπαραίτητο των σφικτών σχέσεων του συγγραφέως με τό άμεσο περιβάλλον του, και θά ύποχρεωνότανε άπό μιά έσωτερική ανάγκη νά γράψει στή δημοτική μιά που πίστευε σ' αυτήν. Είναι πολύ κρίμα που ό Ροΐδης δεν καλλιέργησε τή δημοτική. Καθώς είταν στυλίστας και είχε κι' άπειρη γλωσσική καλαισθησία, θά μπορούσε νά τήν είχε σημαντικά έξελίξει και πολιτίσει, νά είχε έπιταχύνει τήν επικράτηση, τόν πλουτισμό, και τή διαμόρφωσή της, και νά είχε δώσει πολυτιμότερα ύποδείγματα γλώσσας. Είναι πιθανότατο ότι θά είχε καταλήξει σ' ένα αισθητικό κράμα καθαρεύουσας και μικτής πρό τό όποιο τείνουν σήμερα, με δυστυχώς πάρα πολύ μεγάλη άργοπορία, όσοι ασχολούνται με τήν τέχνη του λόγου. Ο Ροΐδης παρέμεινε στο θεωρητικό πεδίο κι' άναγκαστικά διακήρυξε πως δεν μπορεί νά παραδεχθεί τή μικτή γιατί δεν είναι έπιστημονική γλώσσα, άλλ' αν είχε άναμιχθεί στήν πράξη, θά είχε άντιληφθεί ότι μερικοί συμβιβασμοί επιβάλλονται και είναι κι' άπόλυτα δικαιολογημένοι, θά είχε κατασταλάξει εκεί όπου τόν οδηγούσαν οι πολύ όρθές του άντιλήψεις για τό άδύνατο νά άγνοήσει κανείς τήν ύπαρξη της καθαρεύουσας, και για τήν άνεπαρκεία της δημοτικής όπως τή διαμόρφωσε ό άπλοϊκός λαός. Δεν άκολούθησε τις ιδέες του ίσαμε τήν άκρη τους, κ' έτσι τό τελευταίο κεφάλαιο των «Ειδώλων», όπου έκθέτει τά συμπεράσματά του, είναι πολύ άσαφές. Τά «Ειδώλα» αξίζουν για τήν πολεμική τους έναντίον της καθαρεύουσας, τό έποικοδομητικό τους όμως μέρος είναι άσθενέστατο.

Τό διηγηματογραφικό του έργο, πού περιλαμβάνεται σέ δύο τόμους τῶν «Ἀπάντων» του: «Συριανά Διηγήματα» καί «Διηγήματα», — ὁ δεύτερος τόμος, πού θά εἶταν πολὺ ἰσχνός, συμπληρώνεται μὲ ἀρκετά χρονογραφήματα, — εἶναι τερπνόν. Ὁ Ροΐδης δὲν εἶχε φαντασία, ποιητικὴ διάθεση, συγκίνηση, ψυχολογικὴ δύναμη, καὶ συνθετικὴ ἰκανότητα, κι' ἔτσι τὰ διηγήματά του δὲν ξεπερνοῦν τὸ ἐπίπεδο τοῦ ρηχοῦ ἀφηγήματος, ἀλλ' εἶχε ὀξεία παρατηρητικότητα καὶ εἶχε νὰ διηγείται μὲ χάρη, άνεση, εὐγένεια, καὶ μὲ πνεῦμα, νὰ φωτίζει ζωηρὰ τὸ διασκεδαστικὸ στοιχεῖο, νὰ συγκρατεῖ μὲ τίς ἔξυπνες, ἀπρόοπτες καὶ ἐπιμελημένες φράσεις του ἀδιάπτωτη τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη. Κι' ὅταν ἀκόμα ἡ πλοκὴ χαλαρώνεται ἐντελῶς μὲ ἀτέλειωτες εἰσαγωγές, παρεκβάσεις, ἐπιλόγους, ἐπιδείξεις γνώσεων καὶ σατυρικοὺς ὑπαινιγμοὺς ἀσχετοὺς κι' ἀσύνδετοὺς μὲ τὸ κεντρικὸ θέμα, τὰ μάκρη καὶ ἡ ἔλλειψη ἐνότητας, ἰσορροπίας κι' ἀρχιτεκτονικῆς δὲν κουράζουν, γιατί τὸ διάχυτο humor ἠλεκτρίζει. Τὰ διηγήματά του διαβάζονται καὶ σήμερα μὲ ἀπόλαυση. Τὰ περισσό-

τερα ἔχουν ὡς θέμα ἓνα ἀνέκδοτο τῶν παιδικῶν καὶ νεανικῶν του χρόνων γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο περιγράφει μὲ εἰρωνεία τὴ ζωὴ τῆς συριανῆς κοινωνίας, μιά ταξιδιωτικὴ ἐντύπωση, ἢ μιά ἱστορία ζῶων. Μιά ἀπὸ τίς ἐκδηλώσεις τῆς μισανθρωπίας του εἶταν καὶ ἡ λατρεία του γιὰ τὰ ζῶα. Συχνὰ τόνισε ὅτι προτιμοῦσε πολὺ τὰ ζῶα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι τὰ θεωροῦσε πολὺ ἀνώτερα καὶ τελειότερα ὄντα. Εἶχε, φυσικά, εὐσυνείδητα σπουδάσει καὶ τὴ ζωολογία, καὶ εἶχε παρατηρήσει μὲ προσοχὴ τίς συνήθειες τῶν ζῶων ἀντλεῖ ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν ἀνθρώπων μὲ τὰ ζῶα πολλές ἀφορμές νὰ εἰρωνευθεῖ τοὺς ἀνθρώπους.

Τὰ «Διηγήματα», παρ' ὅλα τὰ ἐλαττώματά τους, διατηροῦν πάντα μιά δροσιά. Ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα» τουναντίον δὲν διαβάζεται πιά σήμερα παρά μὲ πολλὴ πλήξη. Ἀπλώνεται σὲ πολλὲς σελίδες, — σ' ἓνα μακρὺ ἔργο τὰ ἐλαττώματα θέσεως καὶ πλοκῆς καὶ οἱ παρεκβάσεις καὶ περιτολογίες προβάλλουν πολὺ αἰσθητὰ καὶ ἐ-

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

PAUL BRET

ΜΕΓΑΡΙΤΙΚΗ ΤΡΑΤΑ

νοχλητικά, — και κουράζει επίσης και ἡ μονοτονία, ὁ ἔντελῶς ξερός ρασιοναλισμὸς τῆς σάτυρας, και ἡ ὁμοιόμορφη ὠμότητα τῆς παρουσιάσεως τῶν ἐπεισοδίων. Ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα» ἐνδιαφέρει μονάχα γιατί μπορεί νά θεωρηθεῖ ἕνας πρόδρομος πολὺ ἀνώριμος τῶν «Vies romaines», πού ἐντατικά τις καλλιέργησε ἡ ἐποχή μας. Ὁ ἴδιος ὁ Ροΐδης ἤθελε νά θεωρεῖται ἡ «Πάπισσα» ἕνα ἔργο ἱστορικό, ἀνέφερε στὸν πρόλογο ὅτι ὅταν εἶταν παιδί, ἐγινε μιὰ ἐπανάσταση στὴ Γένοβα, και ἐκεῖνος, μαζί μέ τὴν οἰκογένειά του και μερικοὺς γνωστοὺς τους, κατέφυγαν σὲ ἕνα ὑπόγειο ἐκεῖ, γιὰ νά περάσει ἡ ὥρα και νά διασκεδασθεῖ ἡ ἀνησυχία, διηγότανε καθέννας μιὰ ἱστορία, κάποιος διηγῆθηκε τὴν ἱστορία τῆς γυναίκας πού κατόρθωσε νά γίνει πάπας και ἡ ἱστορία αὐτῆ τοῦ ἕκαστου ζωηρῆ ἐντύπωση. Ἀργότερα, ὅταν ταξίδεψε στὴ Γερμανία και στὴν Ἰταλία, μελέτησε πηγές και τονίζει ὅτι ἡ «Πάπισσα» ἔχει ὅλη τὴν ἀκρίβεια μιᾶς ἱστορικῆς μονογραφίας. Δὲν κατορθώνει ὅμως μέ τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου του νά πείσει γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ ἰσχυρισμοῦ του κι' οὔτε πολὺ τὸ προσπαθεῖ. Ἡ συσσώρευση τῶν πολὺ τολμηρῶν σκηνῶν πού ἀγγίζει τὰ ὅρια τῆς πορνογραφίας, ἀνήκει σ' ἕνα ἔργο φαντασίας και εἶναι ἀδύνατο ὁ Ροΐδης νά μὴν τὸ ἤξερε, ἐπέδιδε ἐπάνω σὲ μιὰ ἱστορικὴ βάση, πού τὴν εἶχε ἐπιμελέστατα μελετήσει, νά πλέξει ἕνα ἔργο ὑποκειμενικό, ἕνα ἔργο σάτυρας, ἀλλὰ γιὰ νά ἔχει τὸ καυτηρίασμά του περισσότερη δριμύτητα, διαβεβαίωσε ὅτι ὅλα τὰ γεγονότα πού παρουσιάζει εἶναι πραγματικά. Τὸ τέχνασμα αὐτό, πού δὲν εἶνε και πρωτότυπο, κι' ἄς μὴ γίνεται πιστευτό, εἶναι δικαιολογημένο σάν κάθε καλλιτεχνικό παιχίδι, και δὲν προκαλεῖ καμιά δυσφορία, ὁ ἀναγνώστης τουναντίον εὐχαριστιέται νά μαντεύει τὴν ἀθῶα ἀπάτη. Γιὰ νά τὴ συγχωρήσει ὅμως ἐντελῶς, πρέπει ὁ συγγραφεὺς νά τὸν μεταφέρει σὲ μιὰ ἀρμονικώτατη καλλιτεχνικὴ ἀτμόσφαιρα. Δυστυχῶς, ὅπως τὸ ἀνέλυσα κιόλας, ἡ φαντασία τοῦ Ροΐδη ὄχι μόνο δὲν εἶταν πλούσια και γόνιμη, ὄχι μόνο δὲν εἶχε καμιά ποιητικὴ ἀνάταση, ἀλλ' εἶταν σχεδὸν ἀνύπαρκτη, δὲν ἐπλάσε, δὲν ὀλοκλήρωσε κανένα χαρακτήρα ἢ τουλάχιστον τύπο, δὲν κατόρθωσε νά δημιουργήσει τίποτε ἄλλο ἀπὸ μιὰ μονότονη σειρά σκανδαλιστικῶν εἰκόνων πού παρουσιάζονται μ' ἕναν τρόπο ἀποκρουστικά πεζό. Ἡ «Πάπισσα Ἰωάννα» εἶναι ἕνα ἔργο ἀνυπόφορα ἐγκεφαλικό, ψυχρό, ξερό, ἀψυχο και βαρὺ. Στὴν ἐποχὴ του ἄρεσε, γιατί κυριαρχοῦσε στὴν Ἑλλάδα ὁ ψευτορωμαντισμὸς κι' ὁ στόμφος, και ἡ εἰρωνεία του πρόβαλλε σάν μιὰ γόνιμη ἀντίδραση, και μεταφράσθηκε και σὲ πολλὲς ξένες γλώσσες, ἐπειδὴ προκάλεσε μιὰ ἐπιτυχία περιεργείας και σκανδάλου, σήμερα ὅμως πού ἡ πρωτοτυπία

του ἐξατμίσθηκε γιατί γράφηκαν πολλὰ σκανδαλιστικά βιβλία, δὲν διαβάζεται πιά οὔτε στὴν Ἑλλάδα και ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἔχει ἐντελῶς λησμονηθεῖ. Κανείς ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα δὲν γνωρίζει πιά τὸ ὄνομα τοῦ Ροΐδη. Ἀπέκτησε κάποτε μιὰ φήμη, κι' αὐτὴ περιορισμένη, πού δὲν διατηρήθηκε, γιατί δὲν στηρίζεται σὲ καλλιτεχνικὲς ἀρετές.

* * *

Ὁ Ἐμμανουὴλ Ροΐδης εἶναι ἕνας συγγραφεὺς ἐξαιρετικὸς μόνο γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν εἶναι ὅμως θῦμα τοῦ περιβάλλοντός του. Ἐπικυρώνει τὴν ἀγαπημένη του θεωρία μόνο μ' ἕναν τρόπο πού ἀσφαλῶς δὲν θά τὸν ικανοποιούσε. Ὅφειλει τὸ ὅτι ἀναδείχθηκε σάν συγγραφεὺς, τὸ ὅτι ὑπάρχει σάν συγγραφεὺς ἀξιόλογος, στὸ ὅτι ἔγραψε μέσα σ' ἕνα καθυστερημένο περιβάλλον πού τοῦ ἐπέτρεψε νά ξεχωρίσει ἀν και δὲν εἶχε τὰ κύρια προσόντα τοῦ ὀλοκληρωμένου συγγραφέως. Δὲν εἶταν ποιητὴς, δὲν εἶχε δημιουργικὴ δύναμη. Τὰ προσόντα αὐτά εἶναι ἔμφυτα, κι' ὅταν δὲν ὑπάρχουν δὲν ἀποκτοῦνται. Ἄν δὲν ἔγραφε στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ πού ἔγραψε, θά παραγκωνιζότανε στὸ περιθώριο. Εἶχε μόνο μόρφωση, πνεῦμα, ἐξυπνάδα, ρηχὴ και σπινθηριστὴ, και τὸ τάλαντο τοῦ ὕφους.

ΑΛΚΗΣ ΘΡΥΛΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΕΡΓΑ

- Μετάφραση Σατωβριάνδου, 1860.
 «Πάπισσα Ἰωάννα» α' ἔκδοση 1865.
 «Πάρεργα» 1885.
 «Εἰδῶλα», α' ἔκδοση 1893.
 «Συριανὰ Διηγῆματα», ἔκδοση Φέξη.
 «Διηγῆματα» » »
 «Κριτικὰ μελέται» » »
 «Μελέται» » »
 «Πάρεργα και Παραλειπούμενα», ἔκδοση Φέξη.
 «Τὸ πνεῦμα τοῦ Ροΐδου»
 «Ἀνέκδοτοι σκέψεις», ἔκδοση «Ἐρευνας» 1932.
 «Θρησκευτικοῖς ἱστορικῶν μελέται», ἔκδοση Α. Κασιγόνη 1935.
 «Ὀλίγαι λέξεις εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐγκυκλίου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου κατὰ τῆς Παπίσης Ἰωάννας», Ἀθῆναι 1866.
 «Τέσσαρες ἐπιστολαὶ Ἀγρινιώτου», Ἀθῆναι 1866.
 Περιοδικὸ Ἀσμοδαίας, 1875 και 1876.
 Μετάφραση τῆς «Ἱστορίας τῆς Ἀγγλίας» τοῦ Macaulay, 6 τόμοι, Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ, 1897—1902.
 Στὴν ἔκδοση Φέξη τῶν «Ἀπάντων» του, πού τὴν ἐπιμελήθηκαν ὁ Α. Ἀνδρεάδης και ὁ κ. Πετροκόκκινος, δὲν συμπεριλήφθηκαν μερικά ἀρθρα του, καθαρὰ πληροφοριακά, και ὀλίγα χρονογραφήματά του πού βρίσκονται σὲ ἐφημερίδες και περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κ. Παλαμάς: «Ἐμ. Ροΐδης», ἐκτενὴς νεκρολογία, Πρωτοδημοσιεύθηκε ἐφ. Ἀκρόπολις 1904. Ἀναδημοσιεύθηκε στὰ «Πρῶτα Κριτικά».